

Előszó

2022-ben ünnepeltük az Aranybulla 800. évfordulóját, amit számos rendezvény és kiadvány fémjelzett. Az év zárásaként elkészített tematikus számunkkal magunk is csatlakoztunk ehhez a körhöz. Az Aranybulla témakörében készült írásokkal egyszerre igyekeztünk a másutt megjelent tudás esszenciáját és kiegészítését adni. Válogatásunkban a hagyományos történeti megközelítéseket pecsétteni, jogtörténeti és közjogi dimenziókkal is kiegészítettük.

Az első tanulmány az Aranybulla születésének okaival és körülményeivel foglalkozik. Szerzője, Zsoldos Attila sok félreértést kívánt eloszlatni az Országház Kiadónál az évfordulóra megjelent, *A 800 éves Aranybulla* című – közel háromszáz oldalas és másfél kilogramm tömegű – könyvében. Itt közzétett cikke ebből emel ki néhány gondolatot, s elsődlegesen a hogyan és miért kérdéseire keresi a válaszokat. Az Aranybulla hét eredeti példánya közül egy sem maradt fenn, szövegét egy 1318 körül készült másolatból ismerjük. Ellentétben a kódexekbe másolt törvényekkel, az Aranybullát oklevél formájában adta ki II. András király. A dokumentum keletkezésének dátumára a hozzáillesztett méltóságsorból, a főpapok listájából lehet következtetni, ami az 1222. április közepi állapotokat tükrözi, ám Zsoldos szerint ennél pontosabbat nem tudunk mondani.

A kibocsátás célja egy politikai válság megoldása volt. Az év okleveleiből tudható, hogy 1222-ben a legjelentősebb világi méltóságban, a nádoriban három különböző személy váltotta egymást, ami viharosan változó politikai viszonyokat sejtetett. A vihar keletkezéséről III. Honorius pápa bullája azt írta, hogy II. András megkoronáztatta elsőszülött fiát (Béla herceget, a későbbi IV. Béla királyt), s „némely elvetemültek [...] azon meszterkednek [...], hogy engedelmességüket megtagadják a királytól, mintha nem neki, hanem fiának tartoznának azzal”. A koronázás valójában kényszer hatása alatt történt, s bár András 1220-ban átadta Szlavóniát Béla hercegnek kormányzásra, tényleges hatalmát azzal korlátozta, hogy saját

embereit ültette mellé. Ráadásul 1222 tavaszán András érvényteleníteni akarta a herceg és Laszkarisz Mária házasságát, ami – az apjával egyébként is konfliktusban álló – Bélát az elégedetlenek élére állította.

Az Aranybullával a szorult helyzetű király az alattvalói kapcsolatrendszerét kívánta rendezni, a szokásosnál erőteljesebb garanciákat vállalva. A dokumentumban – az eddigi közhiedelemmel ellentétben – mégsem az ellene fellépők követeléseit összegezte (azokat inkább a Német Lovagrend kiváltságlevele tükrözhetette). A király az adományok felülvizsgálatával ráadásul meg tudott válni a rákényszerített főméltóságoktól, és megbiztosította tényleges irányítói szerepét. A zágrábi István püspök közvetítésével a fiával is elsimították az ellentéteket, javították viszonyukat. Az Aranybulla tehát önmagában nem vetett ugyan véget az 1222-es politikai válságnak, de fontos eleme volt a helyzet rendezésének.

Második tanulmányunk, Bertényi Iván írása az Aranybulla névadójáról, az oklevél tartalmát hitelesítő, aranylemezekből összeforrasztott függőpecsétről szól. A bulla függő fémpecsét, mely a pápai oklevelek esetében – a szerénységet kinyilvánító – ólomból, II. András 1222-es oklevelén viszont aranyból készült. A pecséttan a történeti források vizsgálatához nélkülözhetetlen segédtudomány, melynek tárgyai, az – ókori kelet népei óta velünk élő – pecsétek egyszerre garantálják a tartalom sértetlenségét (titkosságát) és érvényességét (hitelességét), s bizonyítják a tulajdont. Anyaguk, ábrázolásuk és elhelyezésük módja sok mindenről árulkodik a pecséttanhoz értők számára. A pecsétek ma is széles körben használatosak, uralmukat talán csak az online ügyintézés elterjedése törheti meg.

Már I. István király is használt pecsétet, Péter és I. András ólombullája, illetve bronz „billoga” pedig fenn is maradt csakúgy, mint a 12. század több pecsétgyűrije. A 13. századól elterjedtek a királyi pecséttel megerősített oklevelek. A hamisítások miatt csak a nagy (egy- vagy kétoldalú, gyakran ellenőrző pecséttel vagy titkos jelekkel is védett) függőpecsétet tekintették autentikusnak, a kevésbé fontos iratoknál pedig rányomott viaszpecsétet kezdtek el használni. Az oklevelek sokasodásával a fémek helyét átvette a viasz, az arany függőpecsét a királyoknál is ritkának számított. Ismertebb uralkodóink közül II. Géza, III. István és III. Béla esetében tudunk tömör érempecsétéről, Imre és II. András aranybulláját már kör alakú, veretes lemezekből és hajlított szalagból, dobozos szerkezetűnek készítették. Imre kettős pecsétje hátlapján az uralkodó címer-

pajzsát viselte, hétszer vágott pajzsa a jelenlegi államcímer vörös-ezüst sávozatának elődje.

II. András bátyja aranybullájának több sajátosságát átvette, és három évtizedes uralkodása alatt a viszonylag gyakori használat ellenére sem változtatott aranypecsétje nyomóján, melyen a hamisítások ellen titkos jelet alkalmazott. A szerkezet mellett a körirat – apja nevének feltüntetésével – is a családi hagyományokat követte, a királyalak mellett feltűnő nap, hold és csillag viszont újításnak számított. Imre kilenc oroszlánjával szemben II. András pecsétjén csak hét szerepelt, de köztük kis pajzsok is megjelentek. Két viaszpecsétje azonban több ponton is eltért az aranybullájától, ami mégsem jelenti azt, hogy több különböző címere lett volna a királynak; inkább egyazon családi címer változatairól lehetett szó.

Az Aranybulla nagypecsételesi záradéka hét aranypecsétetes oklevelet említ, ám ezek közül egyet sem találtak meg a kutatók, és ma már nincs is igazán remény arra, hogy bármely eredeti példány és pecsétje előkerüljön. Ezek hiányában azt lehet tudni teljes bizonyossággal, hogy az Aranybulla pecsétjéhez ugyanazt a pecsétnyomót használták, mint egy évvel korábban a Thota asszonynak és két évvel később a Gergely és István ispánoknak kiállított okleveleken található pecsétetekhez.

A harmadik, [Diószegi] Szabó Pál által jegyzett tanulmány az Aranybulla és az ellenállási záradék jogbiztosító szerepét vizsgálja az uralkodói hitlevelekben. Az oklevél kiadásakor megvolt a szándék, hogy a későbbi megtartására vonatkozó szabályokat is rögzítsenek, de egyes rendelkezéseit már II. András és utódai idejében finomították, kiegészítették. Az Aranybulla megújításának egyik forrása az Andrást követő Árpád-házi királyok koronázási esküje, melynek szövegébe belefoglalták az Aranybulla egy-egy cikkelyét. A megújítás másik formája az volt, amikor egy-egy uralkodó a teljes Aranybullát külön törvényként is megerősítette. 1687-ben a Habsburgok az ellenállási jogot kivették a megerősített cikkelyek közül, a megújításnak mégis kialakult egy szövegbeli állandósága, mely az utolsó uralkodóig, IV. Károlyig fennmaradt.

A királyra vonatkozó szankciót az 1231-es megújításkor már az esztergomi érsekre bízták, aki megintéssel, majd kiközösítéssel élhetett az oklevél rendelkezéseit megsértő uralkodóval szemben. Az Árpád-ház kihalása nem jelentette az Aranybulla jogbiztosító szerepének megszűnését. Megerősítését a főpapok – az 1318-as kalocsai, rendi jellegű szövetségkötésükkor – is követelték, a legismertebb középkori megerősítésére

mégis csak 1351-ben, I. Lajos uralkodása alatt került sor a Budára összehívott országgyűlésen, amikor egyetlen cikkely (az örökös nélkül elhunyt nemesek szabad végrendelkezése) kivételével mindegyiket, az ellenállási jogot is megújították. Az Aranybullában említett szabadságok megtartását uralkodása kezdetén Luxemburgi Zsigmondnak is esküvel kellett megerősítenie, de a vegyesházi királyaink – Habsburg Alberttől Jagelló Ulászlón át Hunyadi Mátyásig – is ugyanígy jártak el. Míg a középkori krónikaírók nem emlékeztek meg II. András okleveléről, Werbőczy István nagy figyelmet szentelt az Aranybullának a *Tripartitum* (Háromaskönyv) című munkájában. Egy évszázaddal később, a Habsburg-abszolutizmus idején az ellenállási jog biztosította az ismert szabadságmozgalmak, így a Bocskai-felkelés, Thököly harca és a Rákóczi-szabadságharc jogalapját.

II. Habsburg Ferdinánd 1618-as – első királyi – hitlevelének törvénybe iktatásával az Aranybulla-megújítások középkori gyakorlata egyesült az Aranybulla megtartásának koronázási hitlevelébe foglalt kinyilvánításával. Mivel ez utóbbit a többi Habsburg uralkodó is követte, nem volt szükség az Aranybulla külön törvényi megújításaira. Az 1687-es novemberi pozsonyi diétán azonban a rendek feladták az ellenállási záradékot, a kartálisan deklarált ellenállási jog szokásjoggá, utólagos közjogi-politikai indoklássá szelídült. Az ellenállási jog a koronázási hitlevelekből kikerült, a szabadságharcokat leverték. A 19. században az ellenállási jog értékelése a nemzeti liberálisok körében megváltozott, a polgári jogrend garanciáit már nem rendi alapokra kívánták építeni. Az Aranybulla jogbiztosító funkciója a történeti alkotmányban – az ellenállási jog nélkül – mégis fennmaradt, amit az 1687 utáni hitlevelek egyfajta szövegbeli állandósága is mutatott. Az Aranybulla utolsó megerősítését IV. Károly koronázási hitlevelének 1917-es törvénybe iktatása jelentette. 1920-ban a kormányzói eskü szövegéből az Aranybulla említése teljesen eltűnt, ám a dokumentum jogbiztosító szerepe nem szűnt meg, hiszen eszmeisége még a 2011-ben elfogadott Alaptörvény R) cikk (3) és C) cikk (2) bekezdésében is visszaköszön.

E számunk negyedik írásában Mezey Barna az Aranybulla reformkori közjogi megítélését vizsgálta. A rendi alkotmány terjedelmével, a „sarkalatos törvények” értelmével a reformkori vármegyei művelt nemesség sem volt igazán tisztában, miközben akadtak olyanok is – igaz, kisebbségben –, akik az általános országreformot egyetlen dokumentumra, magára az Aranybullára építették volna. A közjogi szakirodalomban hivatkozási

alapként tekintettek az Aranybullára, megítélése mégsem volt teljesen egységes. Szűcs Jenő szerint a 15. század derekáig nem számított alkotmányos elvnek, hogy az uralkodók az általánosan kötelező szabályokat csak az „országgal egyetértve” alkotják meg, az elv visszavetítése a korábbi időkre tehát történetietlen, s indokolatlanul szűkítené a jogforrások körét. A reformkor közjogi szakirodalmában azonban az Aranybullára egyértelműen törvényként hivatkoztak.

Frank Ignác, a pesti egyetem professzora, aki az írott törvényeket az íratlan szokásoknál – a korszellemnek megfelelően – előbbre valónak tartotta, a privilégiumleveleket a legfontosabb „törvények” közé sorolta. Az Aranybullát alaptörvénynek, tehát az alkotmány alapintézményének minősítette, és a nemesi szabadságok alapvetéseként jellemezte. Beöthy Zsigmond, az újkori magyar közjogtudomány egyik legkiválóbbja az Aranybullát szintén az alaptörvények közé sorolta, ám azok fogalmát szélesebben értelmezte: nem alakszerűségüket, hanem tartalmukat, a jogképződés jelentőségét vette figyelembe. Bár a Werbőczy által számontartott jogok közül az ellenállást az 1687-es 4. törvénycikk megsemmisítette, Beöthy szerint a rendek országgyűlési előterjesztési joga értelmezhető az ellenállási jog tovább éléseként.

Szabó Béla vármegyei táblabíró a magyar közjogi tradíciók, a korszerű európai állambölcselet és a nagy átalakulásra készült politikai programok egyfajta szintézisét adta. A történeti alkotmányra a magyar államiság alapjaként tekintett, az Aranybullát mégsem hivatkozta kiemelt dokumentumként (forrásai közt inkább a Hármaskönyv és a 15. század utáni rendi gyűlések artikulusai domináltak), szellemét azonban megidézte a nemzet és a nép fogalmának meghatározásakor. Szabó a történelmi jog híveként ellenezte az írott alkotmányokat. A rendek „sérelmét és kívánatát” nem az ellenállási jogból, hanem ausztriai hatásból vezette le.

Az áprilisi törvények, a reformok és a szabadságharc elbukását követően a magyar közjogi gondolkodásban felerősödtek a történelmi alkotmány biztosítékai iránti igények, az Aranybulla megkerülhetetlen elemévé vált a szakirodalomnak. Cziráky Antal országbíró, a Magyar Tudományos Akadémia alapító és igazgató tagja „ősi alkotmányunk palládiumának” nevezte az általa is törvényként tisztelt Aranybullát, s az angol *Magna Chartá*-val állította párhuzamba. Helytelennek tartotta azokat a véleményeket, amelyek szerint az Aranybulla jogtalan erőszak terméke, mely ezért az uralkodót nem kötelezné; szerinte a dekrétum „minden körülmény között

megtartandó”, az ellenállási záradéka pedig szerte Európában bevett garanciális intézmény, melyet azonban rosszul és károsan értelmeztek. Az ellenállási jog eltörlését Deák Ferenc az ország javát szolgáló intézkedésnek vélte, hangsúlyozta azonban a sérelmek orvoslásának tradicionális eszközei, az egyéni felfolyamodási jog, a köztörvényhatóságok fölterjesztési jogosultsága és az országgyűlés felirati lehetősége fontosságát.

Az Aranybulláról szóló zárótanulmányban Cieger András az oklevél emlékére Székesfehérvárott állított emlékmű eredetét, a döntés politikai légkörét és a kádári emlékezetpolitika jellegzetességeit vizsgálja. Felidézi az 1972-es alkotmánymódosítást, az ország ezeréves fennállásának – Kádár által – kezdeményezett említését a preambulumban, a pártdokumentumokban egyre hangsúlyosabb szocialista patriotizmust, az alkotmány augusztus 20-i ünneplésének jellegtelen népünnepéllé változtatását, a lakosság bizonytalan jogismeretét, az amerikai magyar közösségben az Aranybulla 750. évfordulójának nemzeti ellenállási jogként ünneplését. A nemzeti múlt felidézésének és éltetésének szerinte határt szabott a szocialista vívmányok tisztelete, a proletár internacionalizmus igénye és a burzsoá nacionalizmus elkerülésének igénye. A múlthoz viszonyulás kettőssége mutatkozott az Aranybulla-emlékmű felállításkor is, amikor az erős szakrális és polgári múlttal rendelkező város ezeréves ünnepe összekapcsolódott a nemzeti színezetű alkotmánymódosítással és a szocialista rendszer legitimációs törekvéseivel. Így találkozhatott egymással a nemesi és a szocialista alkotmány, bár összeegyeztethetőségük két szempontból sem volt nyilvánvaló. Az egyik a politikai felső vezetés hivatalos – szocialista ideológiai alapokra épülő – véleménye II. András okleveléről, melyet az alkotmánymódosítás parlamenti vitája illusztrált. A vitában csupán egyszer történt utalás a dokumentumra: Kádár felszólalása szerint az Aranybulla – Werbőczy törvénykönyvével együtt – az elnyomó feudális uralkodó osztály érdekeit szolgálta. A másik a millenniumi jubileumára készülő egykori koronázóváros tervezett ünnepeinek pártpolitikai irányelveiből adódott. A programokat két évvel megelőzően elkezdett előkészületek kereteit kijelölő helyi pártvezetés a marxista ideológia terjesztését, a szocialista építőmunka eredményeinek bemutatását és a szocialista hazafiság erősítését várta el a rendezvénysorozattól.

A város és az oklevél története azonban már a dekrétum kiadásakor összefonódott. Bár egyértelműen nem igazolható, több forrás szerint az Aranybulla születése összefügg a székesfehérvári „törvénylátó napon”

megfogalmazott nemesi követelésekkel, egyesek szerint kifejezetten azok és ott születték a dokumentumot, az viszont a fennmaradó másolatok szövegéből bizonyos, hogy II. András a bullában arra tett ígéretet, „hogyanként a szent király ünnepét hacsak némi súlyos foglalkozás vagy betegség által nem akadályoztatunk Székesfehérvárott tartozunk megülni. És ha mi jelen nem lehetünk a nádor kétségkívül ott leszen helyettünk s képünkben meg fogja hallgatni az ügyeket. Minden nemesek, tetszésök szerint, szabadon oda gyülekezzenek.”

A városi „múlt leheletétől”, a harmincnál is több itt megkoronázott király emléktől, a püspöki palota és a romkert hangulatától a káderek sem tekinthettek el, a város kultúrpolitikáját erős helyi identitás hatotta át. Ráadásul a kádári konszolidációt követően – a rendszer korlátait tisztelve – lehetőség adódott az ezeréves múlt és a szocialista jelen összebékítésére, amiből azonban a hivatalos jegyzőkönyvek szerint kettős beszédek, az elkészült emlékművek esetében pedig művészi félmegoldások születtek.

A város az évfordulóra egy évvel a rendezvények előtt – a Képző- és Iparművészeti Lektorátus bevonásával – pályázatot írt ki egy Aranybulla-emlékmű elkészítésére. A kiválasztott pályamű, Rétfalvi Sándor (a lektorok által több szempontból is bírált) alkotása, az arany függőpecsétet helyezte koncepciója középpontjába. Az emlékművet nem állíthatták az ugyancsak az Aranybulláról megemlékező 1922-es – később villámcsapásban és világháborúban megsérült és elbontott – obeliszk helyére, a Csúcsos-hegyre, mivel oda 1970-ben egy T-34-es harckocsit állítottak ki „a város felszabadításában részt vett szovjet páncélosok emlékére”. Az új Aranybulla-emlékmű ezért az Andrásgyepi-dűlő északi részére került – a székesfehérvári tanács döntése alapján értelmező felirat nélkül. A szocializmusban az emlékműnél nem tartottak megemlékezéseket. 1990-ben, a szovjetek megszállóvá minősítését és a harckocsi eltávolítását követően az Aranybulla-emlékművet – talapzatra állítva és magyarázatokkal ellátva – áthelyezték a Csúcsos-hegyre, amivel az addig csak szimbolikus közjogi folytonosságot a valóságban is helyreállították.

Végül e számunk műhelytanulmányában Lovász Ádám Niklas Luhmann *Ökológiai kommunikáció* című munkáját gondolja újra a poszt-ökológiai politika szempontjából. Luhmann nyomán bírálja a múlt század végi ökológiai mozgalmak két előfeltevését, melyek szerint: 1) létezik egy külső természeti környezet, az ökoszisztéma, melyre a modern társadalom negatív hatást gyakorol; 2) az előző miatt a környezet védelemre szorul, s e

feladat az emberekre hárul, akiknek ez erkölcsi kötelességük. Ezzel szemben Luhmann 1986-os könyve – a modern társadalmak funkcionális differenciálódásából kiindulva – különválasztja környezet és természet fogalmát. Szerinte a társadalom nem emberekből, hanem funkciórendszerek sokaságából áll, melyek csak a saját bináris kódjukhoz illeszkedő információkat tudják feldolgozni, ezért a környezet specifikus, minden funkciórendszernek sajátja. Általános környezet tehát nem létezik, az ökoszisztéma csupán társadalmi konstrukció, fogalma pedig oximoron, mivel „rendszerrel csak akkor beszélhetünk, ha az adott összefüggés elhátárolja magát környezetétől”. Luhmann szembement a környezetvédelem elsődlegességét, morális előbbre valóságát hirdető ökológiai mozgalmakkal és metanarratíváikkal.

Luhmann szerint a funkcionális differenciálódásból adódóan a tudomány amorális, a morál pedig tudománytalan, ezért az igazság és a hamisság elkülönítendő a jóság és a gonoszság kérdésétől. Se a morál, se a tudomány nem képes egyetemes értelemadó funkció betöltésére, a modern, differenciálódott társadalmakban ilyen funkcióterület egyáltalán nem létezik. Az interpenetráció és a rezonancia révén a funkciórendszerek reagálnak, válaszlépést adnak a (saját) környezetükből érkező, a bináris kódjukhoz illeszkedő ingerekre, ugyanakkor – az ingerek hatékonyabb feldolgozása érdekében – szűrőmechanizmusokkal zárják ki a kódjuk számára értelmezhetetlen inputokat. A társadalom valóban kevésbé reagál az ökológiai veszélyekre, ugyanakkor a túl sok rezonancia – különösen a politikai alrendszer esetében – kifejezetten veszélyes, szétfeszítheti a rendszert. A modern társadalmak egyetlen bináris kódja sem univerzális érvényű, végzetes tehát, ha a morális alapú sürgetés a társadalom bármely létfontosságú területét ellehetetleníti. A felsőbbrendűségükben hívő zöldek figyelmen kívül hagyják a társadalom összetettségét, a társadalmak racionális elvek mentén történő, tudatos átalakításának lehetetlenségét. Ezért védeni kell tőlük a társadalom belső környezetét.

Luhmann fogalmi keretei alapján Steffen Roth és Vladislav Valentinov is úgy véli, hogy a természet „a társadalom tudományos alrendszerének egy alrendszere”, melyet a természettudományok konstruálnak saját megfigyeléseik és műveleteik révén. Mivel ebből nem keletkezhet a társadalom számára átfogó és koherens útmutatás, a szerzőpáros az ökológiai veszélyekre „többszintű és policentrikus kormányzással” adna választ. Hasonló premisszákból kiindulva Ingolfur Blühdorn a zöldek politikája

helyett „posztökológiai politikát” javasolt. Azt tartotta, hogy a zöld politika egyes 19. századi ideológiák korszerűsített változata, mely objektív jellegzetességekkel ruházta fel „környezet” fogalmát, noha az a tudomány mint rendszer konstrukciója, a környezeti problémák pedig a társadalom belső környezeti kihívásai. Blühdorn szerint a környezeti problémákat „deontologizálni” szükséges, mert az ökológiai válsággal csak akkor tudunk szembesülni, ha helyükön kezeljük a társadalmi jelenségeket, és nem fogadjuk el a magukat igazságforrásnak tekintő – valójában társadalmi realitásokat felülíró – irányzatokat. A posztökológiai politika szakít a természet „redundáns” fogalmával, az egyetemes inkluzivitással, a zöldek modern univerzalizmusával és jövőorientált, holisztikus megközelítésével. A jelent helyezi a középpontba, s a társadalommal szembeállított „Természet” helyett ökológiák sokaságát feltételezi. A pluralista ökológiai felfogás radikális konstruktivista, a „jelen rehabilitációját” (is) szolgáló természetértelmezés. Míg a természet ökológista értelmezése a társadalom komplexitásának visszabontását célul tűző – sokszor primitív – politikai álláspontokat erősít, addig a poszttermészeti állapotban a természet egyetlen fogalma sem sajátíthatja ki a közjót vagy a közérdeket.

Gallai Sándor